

РЕЦЕНЗІЇ, ВІДГУКИ

Естетичні виміри традиційної української пісенності

Гарасим Я. Національна самобутність естетики українського пісенного фольклору. – Львів: НВФ «Українські технології», 2010. – 376 с.

Згадаймо відомий вислів нашого видатного поета (і вченого!) «у щастя людського два рівних є крила – троянди й виноград, красиве і корисне». Роздуми про «красиве» і «корисне» з давніх-давен непокоять людські помисли і поєднуються з поняттям «щастя», яке у всі віки було найзаповітнішою мрією людства. Кожен розуміє під цим щось своє, та годі заперечувати, що естетична насолода суголосна почуванню «чистого» щастя, не пов'язаного з чимсь матеріальним. Саме цей стан злиття з існуванням, перебування в «тут і тепер» під час споглядання, відчуття краси, що зупиняє на якийсь час безперервну балаканину розуму, за спостереженнями філософів і психологів, і є органічним станом душевної рівноваги та цілісності тіла, душі й інтелекту, давно втраченої людством.

Саме цим пояснюється тривке життя народної пісні, органічна потреба в ній, яка досі живе в душах і серцях українців. Про красу народної пісні, чи етностетику, і йдеться в монографії львівського фольклориста Ярослава Гарасима.

Про фольклорну естетику вели мову науковці різних країн. Свого часу, коли вузьке розуміння терміну «фольклор» як суто словесної творчості почало розширюватися до сприйняття його синкретичності, нерозривної єдності тексту й виконавства, сув'язі з іншими видами мистецтва, дороговказом послужила праця російського вченого В. Гусева «Естетика фольклору» (1967 р.), про яку згадає і Я. Гарасим. Ці питання були порушені і в працях українських фольклористів, скажімо Н. Шумади, М. Гайдая, О. Дея, Л. Копаниці та ін. Наш час ставить нові вимоги у підходах до цих питань, і саме цим вимогам відповідає солідна монографія Я. Гарасима. Однак автор тут не просто заглиблюється в теоретичні роздуми про естетику народної пісенності українців, своїм основним завданням він ставить розкриття її національної самобутності.

Новизна і цінність дослідження Я. Гарасима полягає насамперед у багатоаспектності розгляду відповідної тематики, застосуванні міждисциплінарної методики у її вивченні, залученні культурологічних, філософських, психологічних, лінгвістичних, мистецтвознавчих та інших джерел, а також новітньої термінології до її розгляду, подання широких синхронних і діахронічних зрізів дослідження.

У першому розділі автор веде мову про маловивченість народної естетики в науці, хоча й зауважує, що термін «етностетика» у наш час уже отримав місце і тлумачення в гуманістиці. Він розважає також над особливостями дихотомії *універсальне / національне* і наголошує, що зведення естетичних ідеалів лише до універсальних вимірів є неправильним і нівелює національні грані фольклору кожного народу. Я. Гарасим наводить погляди різних учених щодо генези естетичного елемента, його більшої чи меншої ролі в різні часи розвитку української народу. Він стверджує: «Таким чином, національна самобутність позірно універсальних аксіологічних чи естетичних параметрів етнокультури генетично сягає етнічно неповторних ментальних джерел, а відтак викристалізовується і шліфується умовами географічно-кліматичного оточення (природний ландшафт, підсоння, стихійні явища, флора, фауна), історико-соціологічними факторами (господарська діяльність, рід занять, стосунки з сусідами, суспільно-політичні форми, соціальна типізація) та рисами національного характеру (індивідуалізм, ідеалізм, драматизм, героїзм, антеїзм, кордоцентризм, реально-сатиричне ставлення до дійсності, сміховізм та іронічність тощо)» (С. 35). Ці чинники, що стали основою формування етностетичних імперативів, детально розглянуті у наступному розділі. Ідучи за спостереженнями вчених автор виокремлює три

шари психічної структури індивідів – соматопсихічний, тимопсихічний, поїопсихічний, вважаючи, що найрельєфніше тут виявляється вплив другого шару, внаслідок чого відбувається формування еталонного етноестетичного фонду фольклорно-пісенної образності, який наповнюється поетичними символами, які можна згрупувати за принципом категоріального споріднення – астральні, рослинні, орнітологічні, зоологічні. Найпродуктивнішою в українців він вважає астральну символіку, що реалізується в усіх пісенних жанрах. Щодо рослинних і бестиарних засобів, то їм зазвичай властива антропоморфність, що найвиразніше проявляється при портретуванні, особливо ідеально-еталонному.

Національний естетичний канон, як відзначає автор, еволюціонував під впливом історико-соціологічних факторів, чому сприяли погляди дружинно-князівської доби, козацького лицарства, християнські догмати та ін. Значний матеріал Я. Гарасим залучив до опису психоетнічних констант українців. На його думку, великий внесок у це питання зробили видатні українські фольклористи, зокрема О. Бодянский, М. Костомаров, М. Драгоманов та ін. Він детально розглядає й діаспорні праці, ще не достатньо засвоєні національною наукою, зокрема дискутує з О. Кульчицьким, вважаючи, що вчений применшує такі риси українців, як раціоналізм та активність. Автор наводить також погляди сучасних українських філософів на ці питання (М. Поповича, С. Кримського та ін.). На думку Я. Гарасима, український психотип має такі ознаки, як «кордоцентризм, ідеалізм, індивідуалізм, антеїзм, емоціалізм, інтровертизм, естетизм...» (С. 192). Зокрема антеїзм (любов до землі) українців пояснено тим, що космогонічні уявлення предків архетипізують землю і є відображенням здебільшого хліборобського типу ментальності. Хоча з думкою про інтровертизм українців можна й не зовсім погодитися з автором.

Домінантною ознакою українського пісенного фольклору дослідник вважає таку його якість, як калокагативність – категорію, що розробляли ще в античній філософії (Сократ). Злиття етики з естетикою, уявлення про «добропрекрасне» чи «благопрекрасне» властиве загалом українському фольклору, відтак ми можемо навести приклади з народної казки, де в портретуванні героя чи героїні віднаходимо загальнооцінні епітети, зокрема означення «красний» говорить не лише про зовнішню красу, а й про добродійність, розум та інші позитивні канонічні чесноти людини. Тобто естетика й мораль тут виступають в органічній єдності.

Окреслюючи аксіологічні параметри (моральний сакрум) етноестетики народнопісенних творів українців, Я. Гарасим відзначає, що особливої ваги тут надано таким явищам із етичної сфери індивіда чи громади, як «повага до роду та культ родинного життя, внутрішньо вмовтивована релігійність та антеїзм, благородність міжособистісних взаємин і чистота дошлюбних стосунків молоді, відданість предківським звичаям і національним традиціям, ушляхетнення вірної дружби та побратимства, пошана до праці й освітньо-розумове вдосконалення, стримане ставлення до багатства як не вельмиважливі і погасті соціального буття, засудження вбивства, зради та відступництва у всіх його проявах, правдолюбність та осуд брехливості і лінивства як індивідуальних моральних вад, реально-сатиричне ставлення до дійсності» (С. 202).

Автор стверджує, що в українській фольклорній традиції є більше «філософської антропології», а менше «філософської онтології», тобто більше уваги до екзистенційної проблематики, внутрішнього світу людини. Можемо підтвердити, що справді, українській антропологічній думці загалом від самого початку був властивий потяг до екзистенційно-антропологічної редукції кола філософських проблем. Спроба розкрити етнічні особливості українського народу вела до появи феномена «філософії серця», її представниками були Г. Сковорода, П. Юркевич, П. Куліш, М. Гоголь, які вважали серце центром духовності, душі та мудрості, основою щастя людини (кордоцентризм). Про цю «сердечність» у сприйманні дійсності говорив цікавий факт про те, що мати П. Куліша (за його ж задумками) говорила з ним піснями, бо пісня не була в неї забавкою, піснями вона думала.

Таким чином, на основі огляду української етноестетики автор засвідчує, що провідними принципами сприйняття навколишньої дійсності в українців є реалізм, екофілія, панестетизм (Бог розчинений у всій природі), природа тут виступає як активна сила. Сильним у піснях є гуманістичний стрижень, загалом властивий усьому фольклору. Характер релігійності пісні, як і всієї української уснослоvesної творчості, відзначається поєднанням язичницької та християнської світоглядних систем.

Сприймання простору та часу, їх художнє осмислення в піснях передається засобами конкретно-чуттєвої образності, що поєднуються у метафоричні конструкції законами психологічно-асоціативного зв'язку. Щодо гумористичних народнопісенних творів, то їхня етнічність, на думку автора, виявляється у типі реакції на явища суспільного життя та гу-

маністичних проявах природи комічного. Можемо додати, що тут, либонь, можна говорити також про таку психоемоційну рису українців, як «глибинний оптимізм», яку серед інших виокремлює український філософ Інституту філософії НАНУ Н. Хамітов.

Останній розділ книги присвячений мовно-стилістичним засобам пісенності, передачі її експресії. Ступінь художньої експресивності поетичної мови, як вважає дослідник, залежить від художньої системи образів, а саме постійних епітетів, порівнянь, метафор, усталених засобів традиційного синтаксису – так званих *loci communes* (загальних місць), а також рідкісних гіперметафоричних словосполучень – *loci raritates* (гепакс), слів і словосполучень, що виконують роль символів. Я. Гарасим виокремлює два зрізи у структурі пісенної образності – ядро (сукупність опорних слів певного жанру чи всього фольклору) та периферія (те, що привнесене індивідуальним виконавцем і є результатом еволюції фольклорного тексту). За критерій віднесення він вважає частотність вживання та ареал поширення у межах етнічної території.

В естетиці народного тексту важливу роль має формульність і формульна образність у піснях тяжіє до стереотипізації, уніфікації, деіндивідуалізації, й водночас це узагальнення позначене національною специфікою. Чільним способом конструювання естетичної форми як уснопоетичного канону дослідник вважає евфемізацію, а варіативна природа форми змушує розглядати її як ґештальт або образно-сміслову цілісність.

Автор робить висновок, що звукова організація ритмомелодики народної пісні позначена відчутним ступенем етноестетичної якості і простежується на всіх етапах еволюції народної тоніки. Характерні риси етнічної традиційної фоніки і ритміки проявляються на всіх рівнях звукопоетики та репрезентовані у різних жанрових моделях національної фольклорної культури.

Монографія написана гарною сучасною науковою мовою, є логічно продуманою, виваженою, висновки зроблено і після кожного розділу, і в кінці книги. Так само цікавими і доречними є наведені приклади з пісень різних регіонів України. Тож праця Я. Гарасима є цінним дослідженням і спонукатиме до подальших студій національних та естетичних констант уснопоетичної творчості українців.

Леся МУШКЕТИК

Цілісне дослідження символіки та функціональності верби у традиційній культурі Східної Литви і Західної Білорусі

Jonas Mardosa. Rytų Lietuvos ir Vakarų Baltarusijos verbos. Liaudiškojo pamaldumo raiška XX a. antrojoje pusėje – XXI a. pradžioje. – Vilnius: Vilnians pedagoginis universitetas, 2009. – 363 s.

Вивчення символіки та функціональності верби у традиційній культурі європейських народів має давню традицію. І фольклористи, і етнографи різних країн зібрали, опублікували та проаналізували (зазвичай в широкому контексті календарних звичаїв) величезну кількість текстів, що містять інформацію з цієї проблеми. Із сучасних досліджень верби у зв'язку з народною релігійністю найбільший інтерес становлять роботи Йонаса Мардоса, зокрема його монографія литовською мовою «Верби Східної Литви і Західної Білорусі. Виразення народної релігійності у другій половині ХХ – початку ХХІ століття». Дослідження вченого з Литви є якісно новим етапом у вивченні верби на етнічно та конфесійно змішаній території Східної Литви та Західної Білорусі в аспекті народної релігійності. Ця територія в праці представлена як регіон, що має специфічні історичні, етнічні та культурні особливості.

У дослідженні на багатому фактологічному матеріалі з'ясовано низку завдань, що пов'язані з розкриттям особливостей сировини для заготовляння верби у Східній Литві та Західній Білорусі; виявленням регіональних, локальних і етноконфесійних особливостей змісту вербових композицій; встановленням регіональних, конфесійних особливостей і значущості верби в літургійній практиці та повсякденному житті людей; вивченням практики використання верби в різних сферах побутового та релігійного життя; розглядом особливостей виготовлення верби і подальшого використання вербових ниток; простеженням зв'язку символу з етнічним і релігійним ідентитетом населення досліджуваної території та визначенням місця, значення верби в народній релігійності.